

Національна академія наук України
Комісія НАН України з наукової спадщини
академіка В. І. Вернадського
Науково-дослідна лабораторія
з вивчення і розроблення гуманітарних ідей
академіка В. І. Вернадського

**НООСФЕРА ВЕРНАДСЬКОГО,
СУЧАСНА ОСВІТА І НАУКА:
ПІД ЧАС ВИПРОБУВАНЬ І НАДАЛІ**

Том 5

*Колективна монографія
за загальною редакцією В. Ф. Моргуна*

Київ – Кременчук
Видавництво «NovaBook»
2025

УДК 37: 001.895+159.9+167.7+373.6

Н 72

*Рекомендовано до друку
вченою радою Науково-дослідної лабораторії
з вивчення і розроблення гуманітарних ідей академіка В. І. Вернадського
(протокол № 6 від 3 липня 2025 р.)*

РЕЦЕНЗЕНТИ:

О. С. Онищенко,

доктор філософських наук, професор, академік НАН України

О. М. Пономаренко,

доктор геологічних наук, професор, академік НАН України

М. В. Гриньова,

доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент

НАПН України

О. М. Ігнатович,

доктор психологічних наук, професор

АВТОРИ:

**О. В. Вознюк, О. А. Мірошніченко, В. Ф. Моргун, Г. Ф. Москалик,
І. І. Осадченко, Н. В. Павлик, В. М. Піддячий, М. І. Піддячий, С. Т. Репетій,
В. В. Рибалка, В. В. Шакоцько, Ю. О. Шилов, Д. О. Шотов**

Н 72 Ноосфера Вернадського, сучасна освіта і наука : під час випробувань і надалі :
колективна монографія / До 162-річчя від дня народження В. І. Вернадського;
за загал. ред. В. Ф. Моргуна. Київ—Кременчук : Вид. «NovaBook», 2025. Т. 5. 652 с.
ISBN 978-617-639-548-5

У монографії досліджуються проблеми розвитку теорії ноосфери і ноосферогенезу в світлі гуманітарних ідей академіка В. І. Вернадського та можливості їх упровадження в практику освіти, суспільства і культури України в психозойську еру людства у драматичних реаліях сьогодення.

Робота реалізує міждисциплінарний підхід до сучасної освіти як найкоротшого шляху до всепланетної ноосферної цивілізації, передбачає вивчення і розроблення теоретико-методологічних і прикладних положень її організації і перебігу, гуманізує сенси поведінки людини, її розумної місії на Землі та у Всесвіті.

Книга розрахована на працівників гуманітарної сфери і освіти, науковців, докторантів, аспірантів, викладачів, учителів, управлінців, методистів, слухачів курсів підвищення кваліфікації, всіх небайдужих до сучасних проблем науки, культури і освіти.

УДК 37: 001.895+159.9+167.7+373.6

ISBN 978-617-639-548-5

© Автори наукових праць, 2025.

© НДІЛ з вивчення і розроблення гуманітарних ідей
академіка В. І. Вернадського, 2025.

UDC 37: 001.895+159.9+167.7+373.6

N 72

*Recommended for publication
by the Scientific Council of the Research Laboratory for the Study and Development
of the Humanitarian Ideas of the Academician V. I. Vernadsky
(protocol No. 3 dated July 03, 2025)*

REVIEWERS:

O. S. Onyshchenko,

Doctor of Philosophy, Professor, Academician of NAS of Ukraine;

O. M. Ponomarenko,

Doctor of Geological Sciences, Professor, Academician of NAS of Ukraine.

M. V. Hrynyova,

doctor of pedagogical sciences, professor, corresponding member of the
NAPS of Ukraine

O. M. Ignatovych,

doctor of psychological sciences, professor

AUTHORS:

O. V. Voznyuk, O. A. Miroshnychenko, V. F. Morgun, G. F. Moskalyk,

I. I. Osadchenko, N. V. Pavlyk, V. M. Pidtyachy, M. I. Pidtyachy, S. T. Repetiy,

V. V. Rybalka, V. V. Shakotko, Yu. O. Shilov, D. O. Shutov

N 72 Vernadsky's Noosphere, modern education and science : under trials and subsequently : collective monograph / To the 162-th anniversary of the birth of V. I. Vernadsky; by general editor V. F. Morgun. Kyiv-Kremenchuk: Publishing house «NovaBook», 2025. T. 5. 652 p.

ISBN 978-617-639-548-5

The monograph explores the problems of the development of the theory of the noosphere and noospherogenesis in the light of the humanitarian ideas of Academician V. I. Vernadsky and the possibilities of their implementation in the practice of education, society and culture of Ukraine in the psychozoic era of humanity in the dramatic realities of today.

The work implements an interdisciplinary approach to modern education as the shortest path to a planetary noospheric civilization, involves the study and development of theoretical, methodological and applied provisions of its organization and course, humanizes the meanings of human behavior, its intelligent mission on Earth and in the Universe.

The book is intended for workers in the humanitarian sphere and education, scientists, doctoral students, postgraduate students, lecturers, teachers, managers, methodologists, students of advanced training courses, and all those who are interested in modern problems of science, culture and education.

UDC 37: 001.895+159.9+167.7+373.6

ISBN 978-617-639-548-5

© Authors of scientific papers, 2025

© Research Laboratory for the Study and Development
of the Humanitarian Ideas of the Academician V. I. Vernadsky, 2025

ЗМІСТ

ГУМАНІТАРНІ ІДЕЇ В УКРАЇНСЬКІЙ НАУЦІ Й ОСВІТІ ТА ВЧЕННЯ Володимира ВЕРНАДСЬКОГО ПРО НООСФЕРУ. Вступне слово. Редакційна колегія	7
--	----------

Розділ 1 ФІЛОСОФСЬКО-МЕТОДОЛОГІЧНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЛЮДСТВА У СВІТЛІ ГУМАНІТАРНИХ ІДЕЙ Володимира ВЕРНАДСЬКОГО	16
--	-----------

1.1. Світоглядні ідеї вчення в. І. Вернадського як основа ноосферного проектування розвитку людства <i>Валентин РИБАЛКА</i>	16
1.2. Структура ноосфери. <i>Додаток. Ноосферна теорія історії</i> <i>Юрій ШИЛОВ</i>	23
1.3. Ноосферно-креативна природа людини: міждисциплінарний аналіз <i>Олександр ВОЗНЮК</i>	66

Розділ 2 ЕКОЛОГІЧНІ ТА ІСТОРИКО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ У НООСФЕРНОМУ ГУМАНІТАРНОМУ ПІЗНАННІ	155
---	------------

2.1. Ідеологічне підґрунтя та історичні перспективи геополітичної кризи 2014–2022 <i>Юрій ШИЛОВ</i>	155
2.2. Ноосферний проєкт розвитку планетарної демократії та всесвітнього наукового і громадянського суспільства <i>Валентин РИБАЛКА</i>	217
2.3. Духовний розвиток особистості: ноосферні виміри <i>Світлана РЕПЕТІЙ</i>	230

Розділ 3 ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД ОСОБИСТІСНИХ І СОЦІАЛЬНИХ ПРОЄКТІВ У НООСФЕРНІЙ ОСВІТІ.....	251
---	------------

2.3. ДУХОВНИЙ РОЗВИТОК ОСОБИСОСТІ: НООСФЕРНІ ВИМІРИ

Світлана Ренетій

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6946-0142>

Анотація. У статті на основі ідей В. І. Вернадського, де людство розглядається як єдине ціле, здійснюється спроба прослідкувати взаємовплив духовності людини і якості ноосфери, яка розвивається в процесі розвитку цивілізації. Аналізується зміст поняття «духовність» особистості викладений у наукових джерелах, його складові. Представлене авторське розуміння духовності, її компоненти: духовна самосвідомість, духовна спрямованість, духовні риси характеру, духовна креативність, духовне спілкування, духовний досвід та їх розвиток. Звертається увага на свободу вибору людиною шляху своєї життєдіяльності, усвідомленого духовного розвитку в результаті якого реалізується якісний стан ноосфери. Розглядається роль розвитку духовності у створенні ноосферної цивілізації.

Ключові слова: духовність, компоненти духовності, розвиток духовності, ноосфера, ноосферна цивілізація

Вступ

Глобальні руйнівні процеси, що відбуваються на всій Землі – війни, пожежі, повені, вимушене масове переселення народів, екологічні катастрофи – забруднення атмосфери та природи – торкаються (безпосередньо або опосередковано) всіх жителів планети. Аналіз останніх наукових досліджень доводить, що всі люди задіяні у всьому, що відбувається. Це підтверджує думку В. Вернадського про те, що людство є єдиним цілим: «Людство єдине, і хоча в переважній масі це усвідомлюється, але ця єдність проявляється формами життя, які фактично її поглиблюють і зміцнюють непомітно для людини стихійно, в результаті несвідомого до неї устремління. Життя людства, при всій його різноманітності, стало неподільним, єдиним. Подія, що відбулася в глухому куточку будь-якої точки будь-якого континенту чи океану, відбивається і має наслідки – великі і малі – в ряді інших місць, всюди на поверхні Землі» [1].

Про духовну єдність людства у своїх роботах пише сучасний американський вчений С. Гроф, зазначаючи, що людство є невід'ємною частиною творіння, і завдаючи болю іншим, кожна людина завдає його собі [17].

Як і кожна жива сутність, людина живе і розвивається у біосфері. Однак вона відрізняється від усього живого, що має тіло і душу наявністю ще однієї складової – духу. Ця складова робить людину творцем свого внутрішнього світу, своєї життєдіяльності, що відбивається у ноосфері і, відповідно, у Всесвіті. З цього приводу В. Клименко зазначає, що оскільки зародилася ноосфера на планеті Земля і має тенденцію до постійного розширення, то вона стає структурним елементом космосу [10]. Тому, на

думку вченого, завдання кожної людини – діяти розумно, зберігаючи природу і себе в її лоні; користуватися і розширювати доцільно ноосферу; і – найголовніше – зрозуміти, ким людина може стати [10]. Людина, маючи свободу вибору, може стати співтворцем високої якості ноосфери, і, відповідно, космосу, Всесвіту, або вносити своїми негативними думками, відчуттями, вчинками відповідну деструктивну енергію у ноосферу, що сприяє розвитку руйнівних процесів на Землі. Щоб обрати шлях своєї життєдіяльності, духовного спрямування, людина має пізнати себе, мету та сенс свого життя.

Проблема пізнання людини, її складових займала центральне місце ще у стародавній філософії. Однією із головних вона є і в сучасних наукових дослідженнях. Особливо вчених цікавить феномен духу, як «антропологічна константа». Сучасні вітчизняні вчені Г. Васянович і В. Онищенко вважають, що дух є Божественним началом у людині – «Я» духовне і підкреслюють, що особистісний дух людський є подобою Божою [2].

На думку іншого сучасного вітчизняного вченого В. Баранівського, у найзагальнішому розумінні дух – це філософська категорія для позначення здатності особистості розкривати зміст буття в його достеменності й за допомогою цього ставитися конструктивно й творчо до власної життєдіяльності. Дух являє собою особливе – духовну форму опанування світу людиною й разом з тим форму саморозвитку самої людини [1].

В. Мурашов вважає, що фундаментальною особливістю людського життя є обмін речей, енергій між людиною, природою, суспільством і Сущим [17]. На думку вченого, індивідуальна духовність людини пронизує собою всі клітини і соціального організму, і Всесвіту та впливає на всі процеси, що в них відбуваються [17].

У галузі технічних наук людина розглядається як інформаційно-енергетична система. Причому дух і душа являють собою «систему тонких енергій», яка за законом збереження енергії буде існувати завжди, поки існуватиме Всесвіт [17].

Таким чином, людина своїми думками, почуттями, діями бере участь у створенні якості планетарного поля Землі – ноосфери, та в розвитку Всесвіту.

Отже, дух є ядром людини і показником її духовності, що впливає на психічні процеси людини і Всесвітній розвиток.

С. Кримський зазначає, що філософська категорія «дух» є наскрізною проблемою усієї історії філософії [20, с. 177].

Особливої актуальності набуває проблема впливу духовності кожної особистості на якість ноосфери і, відповідно, на розвиток людської цивілізації та Всесвіту.

Метою роботи є дослідження розвитку та взаємовпливу духовності людини і ноосфери.

Завдання даного теоретико-методичного дослідження:

1) простежити еволюцію поглядів на духовність людини в історії культури та вченні про ноосферу Вернадського;

2) оглянути дослідження категорії духовності у працях вітчизняних науковців;

3) розробити модель духовності як глибинно-психологічного утворення особистості.

2.3.1. Духовність людини в історії культури та вченні Вернадського про ноосферу

Починаючи з учіння античного філософа Аристотеля (384 р. до н.е. – 322 р. до н.е.), дух людини у філософії трактується як нус, тобто розум.

Представник римського стоїцизму Л. Сенека (04 р. – 65 р.) вважав, що розум людини – це ні що інше, як частина Божественного духу, що занурена в тіло людини. А людство, на думку філософа, є частинами єдиного Вселенського організму [18].

Та найбільшої уваги сутності духовності приділено у філософії середньовіччя. У цей період майже по всій Європі стверджується християнство, основні принципи вчення якого стають базисними для філософії. Теологія посіла найвище місце в ієрархії знань. Бог розглядається як абсолютне трансцендентне начало, найвища істота, єдина першопричина, з якої походить усе буття. У середньовічній філософії, на відміну від античності, де людина вважалась частиною природи, космосу, вона перейшла на більш високий рівень і розглядається у контексті Бога, оскільки у Книзі буття, Біблії, зазначається: «І створив Бог людину за своїм образом, за образом Божим створив її» [1:27]. Отже, людина почала розглядатись як вінець творіння, що має божественне начало: «Я сказав: ви боги» [Пс. 10:34].

Грецький філософ А. Оріген (біля 185 р. – біля 254 р.) визначає складові модули людини: дух, душа і тіло. Дух розглядається як дар Божий, що займає найвищу частину людини. Душа має два види спрямування: до світла та до тьми, вона постійно стає перед вибором добра і зла. Душа наділена свободою вибору: спрямувати своє життя до Бога і тим отримати спасіння, чи загинути, поглинаючись у гріхи. Учений доводить, що людина від народження має свободу вибору. Роздвоєння душі можна розглядати як її хворобу. Вилікувати та спасти її можна за допомогою Божого дару – духу [18]. А. Оріген так міркував відносно кожної окремої людини.

Сьогодні, коли доведено, що розвиток людини відбувається в соціумі і, відповідно, спостерігається взаємовплив якостей суспільства та

індивіда, постає відповідальність кожного суб'єкта за власні думки та вчинки.

В. Вернадський з цього приводу зазначає: «Людина вперше реально зрозуміла, що вона житель планети і може – повинна – мислити і діяти в новому аспекті, не тільки в аспекті окремої особистості, сім'ї або роду, держав або їх союзів, але і в планетарному аспекті. Її існування є її функція. Вона несе її із собою усюди. І вона її неминуче, закономірно, безупинно змінює» [3].

Ще на початку XX сторіччя французькі вчені Е. Леруа та Тейяр де Шарден зробили висновок, що під дією людського розуму біосфера перетворюється у нову якість – ноосферу. В. Вернадський більш глибоко дослідив це явище і зазначив, що людина проявляється як небувала сила, що може бути творцем ноосфери, яка уявляє собою всю «галузь людської культури та проявлення людської думки» [3].

Ця ідея є актуальною і в науці сьогодення. Вітчизняні вчені С. Пірожков, С. Крилова, Н. Хамітов та інші розглядають ідею створення та розвитку ноосферної цивілізації.

Ноосферна цивілізація – це нова якість діяльності та життя людства на засадах гармонійних відносин з природою, гуманістичних наукових, духовно-культурних і технологічних інновацій, консенсусу і всесвітньої консолідації задля подолання глобальних проблем і війн в ім'я гідного розвитку й самореалізації людини. Така цивілізація означає більшу цілісність людства, яке сьогодні поділене на цивілізаційні світи, що часто густо перебувають у стані протистояння. І це не просто більша кількість цілісності, яку ми могли б визначити як планетарну цілісність, це нова якість цілісності – гуманістична цілісність. Очевидно, що перший крок до такої цілісності – в подоланні проблем війн і голоду, про що писав ще В. Вернадський. Другим кроком може стати реальна, а не декларована консолідована позиція світу щодо вирішення екологічних проблем. Третім кроком стає подолання бідності у світі та створення умов для гідної освіти й креативної самореалізації будь-якої людини [13].

Вчені вважають, що для виконання цього надскладного завдання, зокрема перших кроків на теренах нашої країни, потрібна консолідація українського суспільства і передусім інтелектуалів цього суспільства [13].

Історія людської цивілізації доводить, що основою процвітання, могутності чи занепаду держав і цілих імперій є рівень духовного розвитку людини. Духовність завжди виступає консолідуючою силою суспільства. Рівень розвитку духовності нації залежить від духовності кожної окремої людини [17].

2.3.2. Категорія духовності в дослідженнях вітчизняних учених

Філософсько-психологічна сутність поняття «духовності» є актуальною в наукових дослідженнях сьогодення. Розглянемо думки вітчизняних учених щодо сутності поняття даної проблеми.

Н. Караульна у своєму дисертаційному дослідженні, здійснюючи історико-філософський аналіз проблеми духовності як культурно-історичного феномену в працях класиків вітчизняної та світової філософії, зробила висновок, що духовність є виразом людської сутності, визначальною ознакою людини [9].

Е. Помиткін, досліджуючи філософсько-психологічний зміст поняття «духовність», висвітлений у літературних джерелах, зазначає, що всі автори одностайно вважають духовність суто людською характеристикою, що відрізняє людину від тваринного світу розвитком самосвідомості, усвідомленням єдності буття та життєвих смислів, прагненням людини до саморозвитку, гуманізмом [15].

На думку Е. Помиткіна, духовність – це специфічно людська якість, що характеризується усвідомленням єдності Буття і обумовлює прагнення людини до гармонії внутрішнього та зовнішнього світу, спрямовує особистість до пізнання і самопізнання, творчості, самовдосконалення та гуманістичної поведінки [14].

О. Олексюк визначає духовність як сутнісну якість людини, що втілює в собі активне прагнення знайти найвищий смисл свого існування, співвіднести своє життя з абсолютними цінностями і тим самим долучитися до духовного універсуму загальнолюдської культури [12].

Ж. Юзвак розглядає духовність як творчу здатність людини до психічної самореалізації та самовдосконалення, яка зумовлюється такими особливостями когнітивно-інтелектуальної, чуттєво-емоційної та вольових сфер, що сприяють успішному формуванню та реалізації потреби у цілеспрямованому пізнанні та ствердженні у її життєдіяльності істини, загальнолюдських етичних та естетичних цінностей, усвідомлення єдності себе та Всесвіту [23].

Вітчизняний вчений А. Черній розкриває даний аспект, стверджуючи, що духовність – це сфера зв'язку людини з Абсолютом, з Буттям як таким [22]. Учений розвиває думку про те, що досягти такого зв'язку можливо при удосконаленні внутрішніх якостей, що позначається на бутті людини.

В. Вернадський духовність розглядав як включення людини в ноосферу на основі колективної енергії, що перебуває за окремим людським тілом і справляє безпосередній вплив на долю суспільства, та поведінку окремих особистостей [3].

Ідеї В. Вернадського знайшли відгук у працях доктора технічних наук, професора В. Пликіна. Вчений вважає, що усвідомлений розвиток

духовності кожної людини сприятиме консолідації суспільства, гармонійному життю на планеті.

За В. Пликіним, духовність – це постійне вдосконалення духу людського до такого піднесеного стану, коли сутність людини не в змозі творити зло, коли ця людина буде випромінювати тільки тепло, коли в ній сформується тільки братерське ставлення до всього суцього на Землі, коли в людини прокинеться істинна любов до своєї планети як до матері, коли людина зрозуміє, що вона – частина єдиного живого організму, який називається Усесвіт [17]. Отже для усвідомленого розвитку духовності людина має зрозуміти, що вона, як і всі інші, є частиною Всесвіту, а тварини і рослини – причетні до нього.

Н. Іордакі у своєму дослідженні зазначає, що духовність у сучасному баченні виступає як трансцендентне начало, як цілісна людська якість особистісного універсуму, яка сприяє його розвитку і вдосконаленню, як такий модус буття, який забезпечує можливість виходу не тільки в культурну сферу, а й у сферу абсолютного буття, як динамічна система, здатна до самопізнання і саморозвитку [7].

При цьому духовність, за визначенням Н. Іордакі, виступає як вільна, креативно-етична сутнісна характеристика особистості, що виступає показником духовно-душевного розвитку [7]. На думку вченої, людина за високоморальними настановами, власним вибором, розвиваючи свої духовні основи, вдосконалює душевні якості і підвищує рівень духовності, що проявляється у поведінкових актах.

С. Гончаренко в Українському педагогічному словнику поняття «духовність» визначає як індивідуальну вираженість у системі мотивів особистості двох фундаментальних потреб: ідеальної потреби пізнання й соціальної потреби жити, діяти «для інших».

Під духовністю переважно розуміють першу з названих вище потреб, під душевністю – другу. Душевність характеризується добрим ставленням особи до людей, які її оточують, увагою, готовністю допомогти, розділити турботи інших. З категорією духовності співвідноситься потреба пізнання світу, себе, смислу і призначення свого життя. Людина духовна в тій мірі, в якій вона задумується над цими питаннями і прагне знайти на них відповідь. Втрата духовності рівнозначна втраті людяності [4].

Н. Хамітов розглядає духовність і душевність як глибинні стратегії людського буття, що зумовлюють його трансцендуючий та комунікативний характер і в своїй єдності складають основу особистості. Автор вважає, що прояснення природи людського буття через категорії «дух» та «духовність» означає, що людина може не тільки пізнавати та відображувати навколишній світ, але й творити його. Духовність постає як

інтегральна категорія, що виражає теоретико-пізнавальну, художньо-творчу та морально-аксіологічну активність людини [21].

Учені М. Горлач, В. Кремень, В. Рибалко вважають, що духовність пов'язана з глибинним усвідомленням власного буття, його змісту, вищого блага, тому і виступає основним принципом самопобудування особи та суспільства, необхідною умовою подолання хаосу у внутрішньому та зовнішньому світі, підставою вільного, творчого, відповідального ставлення до особистого та суспільного життя [5].

Такої ж думки дотримується С. Кримський, який розглядає життя людини в цілому як духовний розвиток і трактує духовність як завжди ціннісне домобудівництво особистості, формування людських якостей. Вчений вважає, що духовність – це повнота буття людини, яка орієнтована і націлена духом, формування людських якостей [19].

В. Мурашов вважає, що фундаментальною особливістю людського життя є обмін речей, енергій між людиною, природою, суспільством і Сущим [17]. На думку вченого, індивідуальна духовність людини пронизує собою всі клітини і соціального організму, і Всесвіту та впливає на всі процеси, що в них відбуваються.

У галузі технічних наук людина розглядається як інформаційно-енергетична система. Причому дух і душа являють собою «систему тонких енергій», яка за законом збереження енергії буде існувати завжди, поки існуватиме Всесвіт [17].

Таким чином, людина своїми думками, почуттями, діями бере участь у створенні якості планетарного поля Землі та розвитку Всесвіту.

Аналіз філософської, психолого-педагогічної літератури дозволяє зробити висновок, що духовність розглядається вченими як репрезентація людини, наявність у неї особистісного духу – сутнісної, творчої якості, «подоби Божої» – духовного «Я». Пізнання власного духовного «Я» сприяє розвитку духовності особистості, самовдосконаленню, відповідальності за якість ноосфери, усвідомленню єдності себе і Всесвіту. Отже, усвідомлене духовне самовдосконалення сприятиме якісному наповненню ноосфери, що матиме позитивне відображення у життєдіяльності людства, і, відповідно, розвитку гармонійного суспільства.

2.3.3. Духовність як глибинно-психологічне утворення особистості

Враховуючи вищезазначені думки, погляди вчених, ми визначаємо духовність особистості як *глибинно-психологічне утворення – духовне «Я», усвідомлення якого сприяє духовному самовдосконаленню, життєтворчості за законами Краси, Добра, Істини та розвитку почуття духовної єдності з Іншими як частинами Всесвіту.*

Пізнання будь-якого об'єкта, зокрема власного духовного «Я», потребує вивчення його структури, компонентів. Розглянемо думки вчених щодо структури духовності.

У філософії складові духовності особистості розглядаються як її духовні основи. Так, Н. Йордакі у своєму дослідженні духовні основи розглядає як «онтологічно-субстанціональні екзистенціали» духовного світу особистості. Під такими екзистенціалами вчена розуміє добро, істину, любов, свободу, творчість і красу, які завдяки цілісному розвитку забезпечують людині вищу стадію духовного розвитку – прорив у сферу абсолютного Буття[7].

А. Какурін, розглядає духовність як трьохскладове поняття. Перша частина визначення, на думку вченого, полягає в тому, що духовність є причетність людини до святості. Під святістю автор розуміє наповненість Святим Духом, божественність, сукупність усіх християнських доброчесностей. Друга частина визначення: «духовність – це виконання загальнолюдських моральних норм». Це загальновідомі біблійські заповіді, що забороняють убивати, захоплювати чуже майно, свідчити неправдиво, заздрити чужому добру, зводити наклеп на іншого, бажати зла ближньому.

Третя частина визначення: «духовність є постійне вдосконалення себе». В цьому плані філософ вбачає боротьбу з тілесними пристрастями: ненавистю, вбивством, пияцтвом, заздрістю, гнівом, перелюбом, блудом, ворожнечею, чварами тощо. Боротьба з самим собою, зазначає філософ, є боротьба духу, душі і тіла. Тут необхідно зазначити, що вченим тіло розглядається не як природно-фізіологічна субстанція, а як категорія гріха. В цьому випадку слід розуміти, що «боротьба духу з тілом є боротьбою проти гріха» [17].

Видатний вчений, філософ, педагог і богослов І. Огієнко вважав, що до складу духовності входять утворення свідомості і самосвідомості людини, де віддзеркалюються її найважливіші життєві потреби, погляди, інтереси, ставлення до навколишньої дійсності і до себе самого як до індивіда [17].

Поняття свідомості займає вагомe місце у дослідженнях багатьох учених, оскільки всі психологічні процеси підпорядковуються свідомості, змістом якої виступає духовність. У психології свідомість розглядається як відображення у психіці людини ідеальних образів дійсності, своєї діяльності, самої себе. Необхідною складовою свідомості є знання. Усвідомити який-небудь об'єкт – означає включити його в систему своїх знань і віднести до певного класу предметів, явищ. Свідомість постає як знання про зовнішній і внутрішній світ людини, про самого себе [17].

С. Максименко трактує свідомість як вищу форму психіки, в якій проявляється відношення людини до свого оточення, здібність змінювати природу, пристосовувати її до своїх потреб [10].

Усвідомлення людиною світу не зводиться до відображення лише зовнішніх об'єктів. Фокус свідомості може бути спрямований на самого суб'єкта, на його власну діяльність, його внутрішній світ. Таке усвідомлення людиною самої себе отримало в психології статус особливого феномена – самосвідомості [10].

Таким чином, свідомість є знаннями про інших, а самосвідомість – знаннями людини про саму себе. Самосвідомість пов'язана зі здатністю до рефлексії, до погляду на себе немов би «збоку». Завдяки самосвідомості людина сприймає себе як індивідуальну реальність, окрему від природи та інших людей

Досліджуючи духовний розвиток дитини, К Журба визначає шість компонентів духовності особистості:

1) *емпіричний компонент* – відповідає за чуттєве осягнення дитиною світу через образи і символи мистецтва (картини, скульптуру, пам'ятки архітектури, кінофільми, книжки, музику, хореографію, народні ремесла), рідну мову, народні традиції, вірування, філософію. Високі емоції, почуття сприяють еволюції людського в людині, забезпечують гуманістичний альтруїстичний погляд на життя, розвивають уяву, смак, надихають на творчість;

2) *когнітивний компонент* – пов'язаний з інтелектуальним засвоєнням дійсності, спрямованим не лише на зовнішній світ, а й усередину себе. Духовність людини проявляє себе у постійному русі від простого до складного. За допомогою інтелекту особистість не тільки пізнає світ, а й створює власну систему духовної вартості, визначає шляхи самореалізації;

3) *суспільно-комунікативний компонент* – відрізняється своєю специфікою, яка полягає в тому, що дитина через спілкування і виховний вплив батьків, учителів, вихователів, ровесників, релігійних діячів, різноманітних соціальних інститутів, набуває духовного досвіду суспільства, попередніх поколінь, певних соціальних груп чи окремих особистостей, переломлює його через особистий досвід і сприйняття та, таким чином, створює власний досвід;

4) *самовиховний компонент* – допомагає критично оцінити стан власної духовності, краще пізнати самого себе. Сюди автор також відносить цілеспрямованість особистості, її духовні шукання, прагнення до високої мети, ідеалів, гармонії і на цій основі здійснення самовиховання з метою формування у собі тих духовних якостей, які, на її думку, відповідають уявленням про досконалу людину;

5) *діяльнісно-регулятивний компонент* – передбачає не тільки наявність духовних знань, почуттів, а й певної поведінки, яка спирається на позитивний приклад і проявляється у відповідному ставленні до суспільства, природи, людей, сім'ї, до самого себе, до своєї діяльності і її результатів. Духовні знання при цьому виконують «законодавчу» функцію, тобто регулюють поведінку, впливають на прийняття конкретного рішення;

6) *аналітико-творчий компонент* – присутній у різноманітній внутрішній діяльності особистості: в її думках про добро, істину, дружбу тощо; у спогляданні й осягненні матеріальних та ідеальних духовних цінностей, які включають також аналіз і оцінку їх духовного змісту; у знайомстві зі світовою і національною культурою, в прагненні відтворити або створити власні духовні цінності. У творчості розкривається сутність людини, максимально проявляються її вищі здібності і природна обдарованість. У ній відбивається не тільки конкретний історичний час життя людини, рівень її духовності, а й прагнення до прогресу, що в свою чергу виступає формою розвитку духовності особистості.

Розвиток духовності вчена бачить у вихованні відповідно до вимог часу, суспільства [17].

Для духовного розвитку необхідно пізнавати себе, самовдосконалюватись. Це відображається у певному ставленні особистості до самої себе, своєї праці, оточуючих.

О. Олексюк, М. Ткач, вивчаючи структурні компоненти духовного потенціалу особистості у сфері мистецтва, виділяють такі її прошарки:

а) *духовно-почуттєве переживання* (пов'язані із сприйняттям музики);

б) *норми, цінності, відношення* (спрямовують духовну активність особистості на досягнення мети, стаючи спонукальною силою до творчості, реальної поведінки, до вчинку);

в) *дії, діяльність та вчинки* (в яких духовні, сутнісні сили актуалізуються і розвиваються) [17].

Ми поділяємо думку вчених щодо норм поведінки, цінностей, які спрямовують духовну активність особистості на досягнення мети – духовного самовдосконалення. Досконала людина визначається повнотою позитивних якостей. Переживання високодуховної музики сприяє вдосконаленню внутрішніх якостей, а отже, розвитку духовності особистості.

Ж. Юзвак розглядає духовність як психологічний феномен, що має складні структурні характеристики, особливості прояву яких залежать від специфіки різних сфер психіки індивіда. Тому структурні компоненти духовності вчена розглядає як її психологічні характеристики:

- *потребово-ціннісні*, що включають духовні потреби та духовні ціннісні орієнтації;
- *вчинково-поведінкові* як духовний тип поведінки та духовний саморозвиток;
- *когнітивно-інтелектуальні*, що визначаються такими особливостями інтелектуальної сфери, як спостережливість, допитливість, глибина, самостійність, критичність мислення;
- *вольові* характеристики, що виявляються в певних якостях особистості, а саме: цілеспрямованості, наполегливості, самовитримці, саморегуляції так відрізняються специфікою мотивів вольових дій, що ґрунтуються на наукових потребах, інтересах;
- *чуттєво-емоційні* характеристики, що передбачають розвиненість емоційної сфери;
- *гуманістичні* характеристики, що виявляються у ставленні людини до будь-якої форми життя як вищої цінності;
- *естетичні* характеристики, що відображають специфічне чуттєво-емоційне та інтелектуально-когнітивне ставлення людини до навколишньої дійсності, розкривають її прагнення до краси, гармонії, досконалості й виявляються в естетичній потребі, естетичних почуттях, установці [23].

У даній структурі духовності особистості особливо цікавими є *потребово-ціннісні*, *естетичні* та *когнітивно-інтелектуальні* характеристики, розвиненість яких, на нашу думку, може бути показником духовно-ціннісної спрямованості особистості, креативності.

На основі структури особистості, визначеної В. Рибалкою, яка складається із самосвідомості, спрямованості, характеру, інтелекту, спілкування, досвіду, психофізіології [19], нами складено *структуру духовності особистості, а саме – духовного «Я», яке є інтегральним поєднанням таких компонентів: духовної самосвідомості, духовної спрямованості, духовних рис характеру, духовної креативності, духовного спілкування, духовного досвіду* (рис. 1.).

А. Лосєв зазначав, що якщо частини існують тільки тому, що вони відтворюють ціле, а ціле втілюється в окремих своїх частинах, то це означає, що кожна частина цілого стверджує себе завдяки не тільки відтворенню цілого, а й також завдяки відтворенню інших частин. Частини цілого, на думку вченого, знаходяться не тільки у своєму цілому, а й одна в одній [17]. Тому, якщо особистість свідомо буде розвивати хоча б один компонент свого духовного «Я», то в цьому процесі будуть задіяні всі компоненти, що сприятиме розвитку духовності.

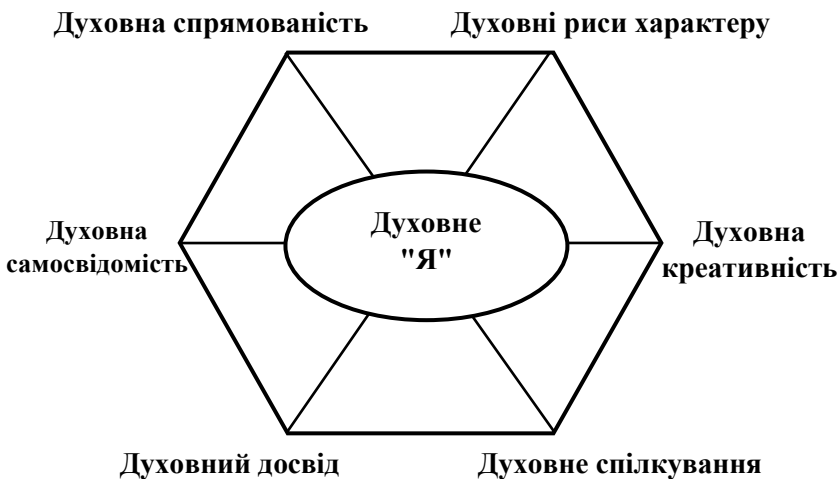

Рис. 1. Компоненти «Я» духовного

На рисунку 1. зображено компоненти духовності особистості («Я» духовного). Розглянемо кожний компонент духовності особистості, їх розвиток та вплив на якісні ноосферні утворення.

Почнемо із розгляду філософського, психолого-педагогічного змісту компонента духовності, який ми визначили як *духовну самосвідомість*. Як зазначалось раніше, самосвідомість трактується вченими як свідомість, фокус якої спрямований на «внутрішній всесвіт». Самосвідомість людини є вищим рівнем розвитку свідомості.

Самосвідомість – це виділення людиною себе із об’єктивного світу, усвідомлення свого ставлення до світу, себе як особистості, своїх, дій, думок, чуттів, бажань, інтересів. Важливу роль у формуванні самосвідомості відіграє мова, яка виникає одночасно із свідомістю, та проявляється на значно вищому ступені розвитку людства.

Самосвідомість включає в себе процеси самопізнання, самоідентифікації, самовизначення.

Учені Є. Причепій, А. Черній, Л. Чекаль розглядають самосвідомість у двох аспектах: як усвідомлення людиною самої себе, свого становища у світі, своїх інтересів і перспектив, тобто власного «Я»; як спрямованість свідомості на саму себе або усвідомлення кожного акту свідомості. Такі підходи до розуміння самосвідомості є взаємодоповнюючими [16].

Отже, усвідомлення власного духовного «Я» сприяє розвитку рефлексії своїх внутрішніх якостей і спрямовує їх на вдосконалення, що відображається на зовнішній поведінці, ставленні до інших.

У педагогіці самосвідомість трактується так: «усвідомлення людиною себе самої як особистості, своїх фізичних сил і розумових здібностей, вчинків і дій, їхніх мотивів і мети, свого ставлення до зовнішнього світу, інших людей і до самого себе» [17, с.44].

Як зазначає І. Булах, «...самосвідомість, задаючи імпульс розвитку людини, безпосередньо включаючись у процес формування її чуттєво-образної сфери та поведінки, виступає в процесі особистісного становлення провідною силою» [17, с. 78]. Особливого значення вчена надає розвитку моральної свідомості особистості як засади морально-духовної самосвідомості.

За Е. Помиткіним, духовний рівень свідомості людини характеризується розумінням того, що Всесвіт – єдиний організм, а Земля – його невід’ємна частина [14]. Отже, рівень духовної самосвідомості особистості характеризується усвідомленням себе та інших єдиними клітинами Всесвіту, що впливає на взаємостосунки та поведінку.

Для особистості, яка свідомо здійснила вибір щодо духовного самовдосконалення, необхідно мати чинник, що допомагає усвідомлювати власне духовне «Я», здійснювати духовно-моральну рефлексію, самоконтроль, яким і є, на нашу думку, духовна самосвідомість.

Розглянемо другий компонент духовності особистості – *духовну спрямованість*.

Про духовну спрямованість людини свідчить її ціннісна орієнтація в житті. Цінності відіграють важливу роль як у житті окремої людини, так і в житті суспільства. Сформована ієрархія ціннісної орієнтації людини є основою для прийняття рішень та її поведінки.

На думку В. Малахова, сенс існування людини суттєво пов’язаний із обраними нею цінностями. Ціннісна орієнтація, зазначає вчений, дає відповідь на запитання «Заради чого» діє людина, чому вона присвячує свою діяльність. Учений зазначає, що «існують ... два типи цінностей: цінності, сенс яких визначається наявними потребами й інтересами людини, та цінності, які навпаки – надають смислу існуванню самої людини» [11, с. 114-115].

У філософії традиційно цінності поділяються на матеріальні (економічні, технічні, вітальні) та духовні (релігійні, моральні, естетичні, правові, філософські, політичні), які взаємопов’язані і гарантують існування людини як цілісної духовно-тілесної істоти.

Сенсом існування людини як такої є її потреба у духовних цінностях, підпорядкування їм свого життя. Показником рівня розвитку духовності особистості є здатність орієнтуватися на вищі універсальні Абсолютні цінності: *Краси, Добра, Істини*.

Система універсальних цінностей всеохоплююча – «охоплює життя в усій його повноті, насиченості, глибині, відкриває щось нескороминуче, одвічне» [9, с. 508].

Е. Помиткін вважає, що духовну спрямованість особистості можна визначити за її ціннісними орієнтаціями. Щоб наблизитись до абсолютної цінності – вищої Сутності у вихованні особистості, на думку вченого, потрібно спиратись на систему трансцендентальних цінностей, а саме, *Віру, Надію, Любов*, і спрямованість на реалізацію ідеалів *Краси, Добра* та *Істини* в повсякденному житті [14].

Саме розвиток духовної спрямованості особистості сприяє наповненню ноосфери високими артефактами культури.

Наступний компонент духовності особистості ми визначили як *духовні риси характеру*.

Характер як сукупність сталих психічних особливостей людини у філософії розглядають у залежності від її світогляду. Тобто, від моральних принципів, поглядів, переконань залежить спрямованість діяльності людини, ставлення до буття. Тим самим виявляється суспільно-історична природа характеру людини.

Отже, характер зумовлюється соціальним буттям людини, що породжує типові риси, які визначаються типовими обставинами життєвого шляху людей у конкретних історичних умовах. Водночас, як зазначає С. Гончаренко, в єдності із соціально-типовим у характері виступає його індивідуальна своєрідність: «У характері фіксується цілісність духовного життя людини, один з головних показників її індивідуальності» [4, с. 352].

У психології характер розглядається як цілісне утворення, що визначає його людське «Я» [10]. Риси характеру проявляються у діяльності людини, її ставленні до оточуючих, засобах дії.

С. Максименко зазначає, що типові та індивідуальні в характері людини існують в єдності. Вчений вважає, що ставлення до роботи є однією із найсуттєвіших рис характеру і в зв'язку з цим виокремлює такі його риси: акуратність, сумлінність, дисциплінованість, організованість. Ставлення до людей, на думку С. Максименка, обумовлюється культурним розвитком народу і духовним багатством людини. До позитивних рис характеру культурної людини вчений відносить *справедливість, обов'язковість, щирість, доброзичливість, принциповість*. В їх основі лежать гуманістичні моральні якості людей, ідейні переконання [10]. Ставлення до себе визначається рівнем розвитку самосвідомості, наявності адекватної самооцінки.

Цікавим є характер високодуховної особистості, визначений Е. Помиткіним. Вчений виокремив такі риси характеру цілеспрямованої людини – зацікавленість у цінностях духовного спрямування,

допитливість, відкритість новому, терплячість, витривалість, відданість меті, віра в неї; творчої, оригінальної людини – ініціативність, свіжість сприйняття, оригінальність, творчий пошук, життєва мудрість, спонтанність, спритність, винахідливість, дотепність; порядної, високоморальної людини – вимогливість, відвертість у спілкуванні, відмова від лицемірства, хитрощів, дотримання високоморальних норм поведінки, відповідальність, старанність, сумління, надійність, схильність до героїзму, готовність до ризику заради високої мети, почуття толерантності, терпимість; доброзичливої людини – ввічливість, тактовність, чуйність, чесність, оптимістичність, життєрадісність, внутрішня свобода, вірність, сердечність, великодушність, доброта, почуття любові до ближніх [14].

Ми погоджуємось з Е. Помиткіним і вважаємо, що кожна людина, яка усвідомлює в собі духовне «Я», має бути цілеспрямованою, творчою, оригінальною, порядною, високоморальною, доброзичливою, мати відповідні риси характеру, які проявляються у діяльності, ставленні до оточуючих, способах дії, що визначається позитивною якістю у ноосфері.

Четвертим компонентом духовності визначено *духовну креативність* (або креативний компонент духовності).

У філософському енциклопедичному словнику поняття «креативність» тлумачиться як здатність здійснити або яким-небудь іншим способом створити щось нове: нове рішення проблеми, новий метод або інструмент, новий витвір мистецтва.

За М. Бердяєвим, творити в людині може дух, оскільки дух – це «творча активність» і «божественний елемент» [17]. Людська сутність проявляється в творчості, зокрема, в самотворенні.

Розглядаючи процес самотворення, А. Черній зазначає, що творчий акт такого ґатунку завжди є процесом вивільнення й подолання людиною всього того, що стоїть на шляху пізнання істини. Як результат, продукт геніального Творця, вона (людина) і мусить розкрити геніальність у собі творчою активністю, подоланням у собі всього особисто-егоїстичного – самолюбного [22].

Отже, у філософії креативність розглядається як вроджена здатність до творчості, яка розвиваючись, сприяє самотворенню особистості, забезпечує розвиток її творчої життєдіяльності, ноосфери, і впливає на розвиток Всесвіту.

У педагогіці креативність розглядається як структура особистості, яка динамічно розвивається й характеризується своєрідністю й цілісною сукупністю таких особистісних рис: творчим потенціалом, творчою активністю, творчою спрямованістю, творчою індивідуальністю, ініціативністю, імпровізаційністю [17].

Американський психолог Дж. Гілфорд основою креативності вважає дивергентне мислення (розходження). Таке мислення допускає варіації шляхів розв'язання проблеми, що дає неочікувані висновки і результати.

Ученим було виділено 4 основні параметри креативності: *оригінальність, семантична гнучкість, образна гнучкість, спонтанна гнучкість* [24].

Послідовник Дж. Гілфорда Е. Торренс визначив креативність як природний процес, що породжується великою потребою людини в знятті напруження, що виникає в ситуації невизначеності або незавершеності, як прояв чуттєвості до проблем, дефіциту знань, дисгармонії [26].

С. Меднік вважає, що у творчому процесі має місце як конвергентне, так і дивергентне мислення. Суть креативності, за С. Медніком, полягає у здатності перемагати стереотипи у вирішенні проблеми. Творчі рішення, на думку вченого, можуть виникнути через комбінацію асоціативних елементів [25].

Аналіз досліджень зарубіжних та вітчизняних учених дозволяє зробити висновок, що креативність є сукупністю особистісних якостей людини, які сприяють її саморозкриттю, самореалізації, духовному самовдосконаленню, самотворенню та забезпечують продуктивні перетворення у внутрішньому духовному світі, професійній діяльності, що відображується у ноосфері.

Однією із складових у структурі особистості, визначеній В. Рибалкою і взятий нами за основу при визначенні компонентів духовності, є інтелектуальні процеси [19]. В основі креативності лежить нестандартне творче мислення. Для розвитку духовної креативності особистості, на нашу думку, потрібне поєднання духовного (за В. Пликіним) і логічного мислення, яке дозволяє голограмно бачити причинно-наслідкові зв'язки різних ситуацій, розуміти дуальність світу. Причина будь-якої ситуації знаходиться у духовному вимірі, у фізичному – її наслідок. Вирішення проблеми, прийняття рішення з урахуванням означеної думки сприяє духовному самопізнанню, самотворенню, самовдосконаленню особистості і, як наслідок, продуктивній творчій життєдіяльності. Людина, яка усвідомлено розвиває духовність, шукає причини проблем, які проявляються на земному плані, буде знаходити їх в духовних вимірах, зокрема, у ноосфері, опираючись на вчення В. Вернадського і вирішувати їх, трансформуючи негативну енергію на позитивну.

Розглянемо п'ятий компонент духовності, визначений нами як *духовне спілкування*.

Спілкування є духовною потребою кожної особистості як представника суспільства. Як соціальне явище спілкування охоплює всі

сфери буття і діяльності людини. У результаті взаємодії і спілкування людина стає особистістю. Змістом спілкування є знання, вміння і навички – зміст свідомості людини [10]. Як зазначалось, змістом духовної свідомості є розуміння того, що Всесвіт – єдиний організм, Земля – його невід’ємна частина, а людство – частинки єдиного Всесвітнього організму. Отже, духовне спілкування на всіх рівнях і у видах передбачає ставлення до кожного і себе як до частин єдиного організму, а до тваринного і рослинного світу – як причетності до цього організму. Таке ставлення сприяє розвитку духовного єднання з Іншим. Об’єднуючою силою, яка лежить в основі духовного спілкування, є необумовлена *любов*.

Розглянемо думки вчених щодо феномену любові, викладені у філософській, педагогічній, психологічній літературі.

А. Приятецьук розуміє любов як почуття, притаманне людині, яке полягає у здатності сприймати світ, природу, життя, конкретних людей, певні предмети як умову свого існування. Відсутність цих неодмінних умов, підкреслює вчений, створює невпевність, почуття втрати життєдайної опори, звичайних підстав для надії [17].

На думку митрополита Антонія Сурожського, любов – це не стільки почуття, скільки стан усього єства [17].

У своєму дисертаційному дослідженні В. І. Жулай вводить поняття «довершена любов», яку визначає як вищу форму, як повне прийняття іншої особистості у всій конкретній її своєрідності і сприяння її індивідуальному зростанню, її творчому розкриттю і збагаченню її змісту. Вчена зазначає, що феномену любові притаманно об’єднувати (від поєднання статей до єднання спільноти, таке єднання виявляється в запереченні егоїзму); сприяти продуктивному розвитку особистості; створювати почуття безпеки щодо Іншого завдяки довірі, яку вона викликає; відтворювати нову якість міжособистісних стосунків; чинити опір «егомережам», які підсилюють роздроблення суспільства [6].

Отже, у філософії любов розглядається як умова існування, стан усього єства, універсальний принцип, що поєднує всі компоненти буття, сприяє повному прийняттю Іншого і творчому розвитку особистості.

Згідно з Е. Фроммом, любов – це установка, орієнтація характеру, що визначає ставлення людини до світу взагалі. Вчений зазначає: «Істинна любов – це виявлення творчості, вона передбачає турботу, відповідальність і знання» [17, с. 86].

Отже, враховуючи зазначені думки та положення, ми розглядаємо любов особистості як необумовлену, яка існує без залежності від будь-чого, до себе, інших людей, усього сутнього. Необумовлена любов – це сприйняття Іншого у всій цілісності без осуду і претензій. Вона вдосконалює людське життя і сприяє духовному єднанню з Іншим.

Необхідно зазначити, що зародки необумовленої любові людина має від народження. Про це писав у своєму «Трактаті про любов» перський філософ, лікар, учений Ібн Сіна (Авіценна), що буття кожної сутності, яке керується вищим принципом, визначається вродженою любов'ю.

Розглянемо наступний компонент духовності, визначений нами як *духовний досвід*. Досвід як філософська категорія – це цілісність і універсальність людської діяльності, що фіксує єдність знань, навичок, почуттів, волі [17].

У вузькому значенні досвід розглядається як засноване на практиці чуттєво-емпіричне пізнання дійсності, у широкому – єдність умінь і знань.

І. Кант у результаті дослідження даної проблеми в праці «Критика чистого розуму» зазначає, що досвід – це головний продукт людського розуму. Водночас, сам досвід є результатом діяльності духу, що передбачає «форми розуму», які лише сприяють виникненню досвіду.

У психології досвід розглядається як засіб пізнання дійсності, який засновано на чуттєвому, практичному її опануванні. Досвід є важливим джерелом інформації про зовнішнє і внутрішнє психічне життя суб'єкта.

Досвід розглядається вченими-психологами як сукупність накопичених знань, навичок, умінь, звичок, здатностей тощо. Духовний досвід накопичується особистістю у процесі її усвідомленої духовної життєдіяльності [17].

Таким чином, особистість, яка свідомо стала на шлях духовного розвитку, пізнає, сприймає дійсність з позиції відчуття себе та іншого клітинами Всесвітнього організму, а всього сутнього – як причетності до нього. Таке сприйняття сприяє розвитку морально-духовної рефлексії, спрямованості на реалізацію ідеалів Краси, Добра та Істини у повсякденному житті, духовному самопізнанню, самотворенню, самовдосконаленню, творчому підходу до професійної діяльності, розвитку необумовленої любові, що і є духовним досвідом.

Зазначимо, що досвід людини відкладається у свідомості і успадковується генетично. Через досвід в особистості виробляється первинна неусвідомлена реакція на ситуацію, в якій вона усвідомлює і вирішує завдання [10]. Духовний досвід у даному випадку є механізмом стабілізації, який зберігає процес діяльності особистості, її спрямованість, внутрішню гармонію і гармонійні взаємовідносини у суспільстві. Так, накопичений досвід з духовного самовдосконалення стає фіксованою установкою і непомітно для самої особистості впливає на її життєві позиції.

Висновки

Результати даного теоретико-методичного дослідження узагальнено у таких висновках:

1. Аналіз поглядів на духовність людини в історії культури та вченні про ноосферу В. Вернадського показав, що людство є єдиним цілим. Кожна людина своєю життєдіяльністю робить свій внесок у розвиток ноосфери, що має наслідки у житті всього живого на Землі та у Всесвіті взагалі. Користуючись атрибутом розвитку духовності – свободою вибору, особистість може стати співтворцем високої якості ноосфери, і, відповідно, космосу, Всесвіту, або вносити своїми негативними думками, відчуттями, вчинками відповідну деструктивну енергію у ноосферу, що сприяє розвитку руйнівних процесів на Землі.

2. Проблема розвитку духовності людини, її складових є однією із головних у сучасних наукових дослідженнях. Аналіз наукових праць вітчизняних вчених, присвячених вивченню феномена духовності показав, що духовність є репрезентацією людини як такої, це сутнісна людська якість, що характеризується усвідомленням єдності Буття і обумовлює прагнення до гармонії внутрішнього та зовнішнього світу, спрямовує особистість до пізнання і самопізнання, творчості, внутрішнього самовдосконалення, включення людини в ноосферу на основі колективної енергії, що перебуває за окремим людським тілом і справляє безпосередній вплив на долю суспільства, та поведінку окремих особистостей.

3. Враховуючи думки, погляди вчених, нами розроблена модель духовності особистості як глибинно-психологічного утворення – духовне «Я», усвідомлення якого сприяє духовному самовдосконаленню, життєтворчості за законами Краси, Добра, Істини та розвитку почуття духовної єдності з Іншими як частинами Всесвіту. Складено структуру духовності особистості, а саме – духовного «Я», яке є інтегральним поєднанням таких компонентів: духовної самосвідомості, духовної спрямованості, духовних рис характеру, духовної креативності, духовного спілкування, духовного досвіду

Особистість, яка усвідомлено проживає своє життя, пізнає, сприймає дійсність із позиції відчуття себе та іншого клітинами Всесвітнього організму. Таке сприйняття сприяє розвитку морально-духовної рефлексії, спрямованості на реалізацію ідеалів Краси, Добра та Істини у повсякденному житті, духовному самопізнанню, самотворенню, самовдосконаленню, відповідальності за свої думки, почуття, вчинки, творчому підходу до професійної діяльності, розвитку необумовленої любові, що сприяє духовному єднанню людства, удосконаленню ноосфери та надає можливість створення ноосферної цивілізації.

Перспективи подальших розвідок взаємовпливу духовності людини і ноосфери в контексті вчення В. Вернадського ми вбачаємо у дослідженні розвитку окремих компонентів духовності особистості, усвідомленого вибору шляху духовного вдосконалення.

Література

1. Баранівський В. Ф. Проблеми духовності особистості в сучасному українському суспільстві. // Духовність і художньо-естетична культура. Уряду України. Президенту законодавчої, виконавчої влади. Аналітичні розробки, пропозиції наукових та практичних працівників : міжвідомчий науковий збірник / [керівники авторського колективу: А. І. Комарова, Ю. П. Богущкий, О. С. Тимошенко, М. І. Чемберджі, В. Г. Чернець]. Київ: Науково-дослідний інститут «Проблеми людини», 1999. Т. 14. С. 68-79.
2. Васянович Г. П., Онищенко В. Д. Формування духовності особистості як філософська проблема. / Педагогіка і психологія професійної освіти: результати досліджень і перспективи : збірник наукових праць. [за ред. І. А. Зязюна та Н. Г. Ничкало]. Київ, 2003. 680 с.
3. Вернадський В. І. Філософські думки натураліста <https://stud.com.ua> >
4. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 376 с.
5. Горлач М. І. Філософія : підручник / за заг. ред. Горлача М. І., Кременя В. Г., Рибалко В. К. Харків : Консум, 2000. 627 с.
6. Жулай В. І. Любов як соціальна цінність особистості в суспільних відносинах: дис. ... канд. філос. наук: 09.00.03. Київ, 2003. 186 с.
7. Йордакі Н. А. Методологічні засади виховання духовності «Соціальна філософія та філософія історії» [Електронний ресурс] Харків, 2003. 13 с. Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/ard/2003/03inazvd.zip>.
9. Караульна Н. В. Духовність як чинник самовизначення людини : дис. ... канд. філос. наук. Київ, 2000. 157 с.
19. Кримський С. Б. Принципи духовності ХХІ століття. // Директор школи. 2003. № 8. Додаток: С. 2-5.
10. Максименко С. Д., Зайчук В. О., Клименко В. В. Загальна психологія: підручник. 2-ге вид., переробл. і доп. Вінниця: Нова Книга, 2004. 704 с.
11. Малахов С. Д., В. А. Етика : курс лекцій : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ: Либідь, 2001. 384 с.
12. Олексюк О., Ткач М. Педагогіка духовного потенціалу особистості: сфера музичного мистецтва : навч. посіб. Київ : Знання України, 2004. 264 с.
13. Пирожков С., Хамітов Н. Цивілізаційна суб'єктність України: : від потенцій до нового світогляду і буття людини. ПРОЄКТ «НАУКОВА КНИГА» КИЇВ • НАУКОВА ДУМКА • 2020. 256с. <https://cgo.org.ua> > uploads > Monogr_Pyrozhhkov
14. Помиткін Е. О. Формування духовних цінностей старшокласників у діяльності шкільної психологічної служби : дис. ... канд. психолог. наук: 19.00.07 Київ, 1998. 186 с.
15. Помиткін Е. О. Психологічні закономірності та механізми духовного розвитку дітей і молоді : дис. ... д-ра психолог. Наук. Київ, 2009. 556 с.
16. Причепій Є. М., Черній А. М., Чекаль Л. А. Філософія : підручник [для студентів вищих навчальних закладів]. Київ: Академвидав, 2005. 592 с.
17. Репетій С. Т. Духовний розвиток особистості майбутнього фахівця: навчально-методичний посібник. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. 170 с.

18. Репетій С. Духовність як філософсько-антропологічна проблема в історії західної філософії епохи середньовіччя. Вісник Львівського університету: філософсько-політичні студії. Львів: "Гельветика", 2022. Випуск 42 <http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/uk/2022-42>

19. Рибалка В. В. Психологія розвитку творчої особистості : навчальний посібник Київ : ІЗМН, 1996. 236 с.

20. Філософський енциклопедичний словник / під редакцією В. Шинкарука. Київ: Абрис, 2002. 472с.

21. Філософія науки і культури: словник. За редакцією Н. Хамітова. Київ: КНТ, 2024.437с.

22. Черній А. М. , Лахно А. І. Релігієзнавство : навч. посібник. Київ: Вид-во Європ. ун-ту, 2002. 288 с.

23. Юзвак Ж. М. Естетичні фактори духовного розвитку особистості / Ж. М. Юзвак. Київ : Знання, 1999. 115 с.

24. Gilford J.P. Intellectual resources and their values as seen by scientists // Scientific creativity : its recognition and development. N.Y. 1963

25. Mednich S.A. The associative basis of the creative process // Psychol. Review. 1969. №2. P. 220-232.

26. Torrance, E. P. (1962). Guiding Creative Talent. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, Inc. <http://dx.doi.org/10.1037/13134-000>

SPIRITUAL DEVELOPMENT OF PERSONALITY: NOOSPHERIC DIMENSIONS

S.T. Repetii

The Abstract. The article, based on the ideas of V.I. Vernadsky, where humanity is considered as a single whole, attempts to trace the mutual influence of human spirituality and the quality of the noosphere, which develops in the process of development civilization. The content of the concept of «spirituality» of the individual as set forth in scientific sources, its components are analyzed. The author's understanding of spirituality, its components are presented: spiritual self-awareness, spiritual orientation, spiritual character traits, spiritual creativity, spiritual communication, spiritual experience and their development. The freedom of a person to choose the path of his life and the influence of the results of conscious spiritual development on the quality of the noosphere are stated. The role of the development of spirituality in the creation of a noospheric civilization is considered.

Key words: spirituality, components of spirituality, development of spirituality, noosphere, noospheric civilization.